

HZ. HAMZA'NIN HAYATI, KİŞİLİĞİ VE İSLAM TARİHİNDEKİ YERİ

Mehmet Salih GÜNDÜZ*

Özet

Bu çalışmada Peygamber Efendimizin (sas) çok sevip saydığı, maddi ve manevi desteğini aldığı, amcası ve sahabesi olan Hz. Hamza b. Abdülmuttalib'in Müslüman olmadan önceki ve sonraki hayatı ele alınmaktadır. Bununla ilgili olarak onun önce ailesi ve nesebi tanıtılmakta daha sonra Müslüman oluşuna değinilmektedir. Çalışmada ayrıca Hz. Hamza'nın Müslüman olduktan sonra İslam'a olan katkıları üzerinde durulmakta, cesaretinin ve güçlü şahsiyetinin bu katkılar üzerindeki etkisine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda Hz. Hamza'nın katıldığı gazve ve seriyeler incelenmekte ve bu savaşlarda göstermiş olduğu kahramanlıklara dikkat çekilmektedir. Bununla beraber İslamiyet uğruna kendi hayatını hiçe sayarak kahramanca şehit olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar sözcükler

Hamza b. Abdülmuttalib, Şehitlik, Sahabe, Hicret, Kahramanlık, Mücadele.

* Arş. Gör. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hamza's Life Personality and The Role of History of Islam

Abstract

In this study Hamza b. Abdulmuttalib, who is the uncle and companion of the Prophet Muhammad, whom he loved and appreciated very much and received his material and spiritual support, is dealt with the life before and after being Muslim. In relation to this, first of all his family and religion are introduced and later it is mentioned about the formation of Muslims. The study also focuses on Hamza b. Abdulmuttalib's contributions to Islam after he became a Muslim, drawing attention to the influence of courage and strong personalities on these contributions. In this context, battles joined by Hamza and ceremonies are examined and attention is drawn to the heroism that he has shown in these wars. Along with this, it is emphasized that it is a heroic martyr ort he sake of İslam by ignoring his own life.

Keywords

Hamza b. Abdulmuttalib, martyrdom, companion of the Prophet Muhammed, migration, exploit, struggle.

1. CAHİLİYE DÖNEMİNDE HZ. HAMZA

1.1. Doğumu

Kaynaklarda Hz. Hamza'nın doğum yılıyla ilgili kesin bir tarih bulunmamaktadır. Bununla birlikte şehit olduğu Uhud Savaşının zamanı ve Hz. Peygamber (sas) ile aralarındaki yaş farkı hakkındaki rivayetler incelemek onun doğum yılı belirlenebilir.

Hz. Hamza hicretin 32. ayı olan Şevval ayının¹ başlarında² şehit oldu. Hicretin 3. yılında vuku bulan bu olay miladi olarak 625 yılına tekabül etmektedir. Klasik İslam tarihi kaynaklarımızda Hz. Hamza'nın şehit edildiğinde 54,³ 57⁴

¹ el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbü'l-Megazî*, thk. Marsden Jones, 3. Basım, Londra, Oxford University, 1966, c. I, s. 199.

² İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Muni' ez-Zühri, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, thk. Ali Muhammed Amr, 1. Basım, Kahire, Mektebetü'l-Hancı, 2001, c. III, s. 113.

³ İsfahâni, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmet b. İshak b. Mihran el-İsfahâni (430/1038), *Ma'rifetü's-Sahabe*, thk. Adil bin Yusuf el-Aziz, 1. Baskı, Riyad: Dâru'l- Vatani li'n-neşr, 1998, c. II, s.673.

⁴ İbnü'l-Esir, İzzeddin İbnü'l-Esir Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Üsdü'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, thk. ve tlk. eş-Şeyh Ali Muhammed Mua'vviz- eş-Şeyh Adil Ahmed Abdu'l-Mevcuz, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., c. II, s. 70.

veya 59⁵ yaşlarında olduğu zikredilmektedir. İncelediğimiz kaynaklarda Hz. Hamza'nın Hz. Peygamber'den (sas) iki⁶ veya dört⁷ sene daha büyük olduğu ifade edilmektedir. Rivayetlerde Hz. Hamza ile Hz. Peygamber (sas) arasındaki yaş farkında ihtilaf olmasına rağmen bütün kaynaklar onun Hz. Peygamber'den (sas) yaşça daha büyük olduğu konusunda ittifak halindedirler.⁸ Hz. Peygamber (sas) miladi 20 Nisan 571 Pazartesi günü⁹ dünyaya gelmiştir.¹⁰ Hz. Hamza'nın 57 yaşında şehit edildiğini rivayet eden raviler onun Hz. Peygamber'den (sas) iki, 59 yaşında şehit edildiğini nakleden raviler ise dört yaş daha büyük olduğunu söylemektedirler. Diğer taraftan 54 yaşında şehit edildiğini söyleyen raviler Hz. Hamza'nın Resülullah'dan (sas) iki yaş daha büyük olduğunu kabul etmekle beraber, Hz. Peygamber'in (sas) vahiyden sonra Mekke'de sadece on yıl kaldığını ve Uhud Savaşı'nda Allah Resül'ünün (sas) 52, dolayısıyla Hz. Hamza'nın da şehit edildiğinde 54 yaşında olduğunu söylerler¹¹ Bu verileri birleştirdiğimizde Hz. Hamza'nın hicretten 53 veya 55 sene önce miladi 567 veya 569 senesinde doğduğu söylenebilir.

1.2. İsmi, Künyesi ve Lakabı

Tam ismi Hamza b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay¹² el-Kureşî el-Hâşimî'dir.¹³ Hz. Hamza, "Ebû Ya'lâ" ve "Ebû Umâre" olmak üzere iki şekilde künyelenmiştir. Hz. Hamza Ya'lâ adındaki oğlundan dolayı "Ebû Ya'lâ", Umâre adındaki oğlundan dolayı ise "Ebû Umâre" künyesiyle anılıyordu.¹⁴

⁵ İbn Sa'd, III, 9; İbn 'Abdilber, Ebû 'Umer Yûsuf b. Abdullah b. 'Abdilber el-Kurtubi en-Nemeri, *el-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Adil Mürşit, 1. Basım, Amman, Dâru'l A'lâm, 2002, s. 136.

⁶ İsfehâni, II, 672-673.

⁷ İbn Sa'd, III, 9

⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdül-Ğabe*, II, 70.

⁹ Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi: Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslamiyet*, İstanbul, İrfan Yay., 1981, c. Mekke Devri, s., 46.

¹⁰ Hz. Peygamber'in (sas) doğum tarihiyle ilgili olarak farklı rivayetler için bkz. Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 3. Basım, İstanbul, İnsan Yay., 2002, s. 172-179.

¹¹ İbnü'l-Esir, *Üsdül-Ğabe*, II, 70.

¹² İbn Sa'd, III, 9.

¹³ İbn Hacer, Ebi Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el- Kenani el- Eskalani el-Mısri, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe*, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l İlmiyye, t.y., c. II, s. 37.

¹⁴ İbn Sa'd, III, 9; İbn 'Abdilber, s. 135; Zehebi, Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed

Hız. Hamza'nın tespit edebildiğimiz üç tane lakabı vardır. Bunlar; "Allah'ın Arslanı"¹⁵, "Resûlüllah'ın Arslanı"¹⁶ ve "Seyyidü'ş-Şüheda (Şehitlerin Efendisi)"¹⁷ lakaplarıdır. Hız. Hamza'ya "Allah'ın Arslanı" lakabı verilmesinin sebebi savaşta öne atılması ve Allah'ın düşmanlarına karşı ataklığından dolayıdır. O Bedir Savaşı'nda kendisi için, "Ben Allah'ın ve Resûlü'nün arslanıyım!" demişti. Hız. Peygamber'den (sas) nakledilen "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, yedi gökte 'Hamza b. Abdülmuttalib Allah'ın ve Resûlü'nün arslanıdır' yazılıdır" şeklindeki haber de onun "Allah'ın Arslanı" olarak vasıflanmasında etkili olmuştur.¹⁸

1.3. Ailesi ve Nesebi

Hız. Hamza, Hız. Peygamber'in (sas) amcasıdır.¹⁹ Babası; asıl adı Şeybe olan,²⁰ Cürhümlüleri'n Mekke'yi terk ederken kapattıkları zemzem kuyusunun yerini bulan ve Kur'ân-ı Kerim'de haber verilen Fil Vak'ası'nda²¹ Kâbe'yi yıkmaya gelen Ebrehe ile müzakerelerde bulunan Abdülmuttalib'dir.²² Annesi ise Hız. Peygamber'in (sas) annesi Âmine bt. Vehb'in amcasının kızı olan Hâle'dir.²³ Bu sebeple o, Hız. Peygamber (sas) ile hem anne, hem de baba tarafından akrabadır.²⁴ Hız. Peygamber (sas) ile Hız. Hamza, amca-

b. Osman, *Tecridü Esmâi's-Sabâbe*, Beyrut, Dâru'l-Maârif, t.y., c. I, s. 139.

¹⁵ Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lami'n-Nübela*, thk. Şuayb el-Arnâvut- Hüseyin el-Esed, 3.basım, Beyrut, Müessesetu'r-Risale, 1985, c. II, s. 172.

¹⁶ İbn Sa'd, III, 9; İbn 'Abdilber, s. 135.

¹⁷ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, II, 67; Zehebî, *Siyer*, II, 173; İsfahâni, II, 673.

¹⁸ Vâkidi, I, 290.

¹⁹ İbn Sa'd, III, 9; İbn 'Abdilber, s. 135.

²⁰ İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesâr, *Siretü İbn İsbak*, thk. Ahmed Ferid el-Müzeydiyyi, 1.basım, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, s. 17; et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (ö. 310/922), *Tarihü'l-Umem ve'l-Muluk*, thk. Muhammed Ebu Fazl İbrahim, 2. Baskı, Mısır, Darü'l-Maarif, t.y., II, 236; el-Makdisi, Cemaleddin Yusuf b. Hasan b. Abdulhadi, *eş-Şeceretun-Nebeviyye Fi Nesebi Hayri'l-Beriyye (s.a.v.)*, şerh ve tlk. Ahmet Selahaddin, 1.Basım, Kahire, Daru Hira', 1997, s. 135.

²¹ Bkz. Fil 105/ 1-5.

²² H. Ahmet Sekizli, "Abdülmuttalib", *DİA*, c. I, s. 273.

²³ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, II, 67; Zehebî, *Tecrid*, I, 139.

²⁴ İbn Hacer, II, 37; Adem Apak, *İslam'ın Örnek Şahsiyetleri Ashab-ı Kiram*, 1. Basım, İstanbul, Ensar Yay., 2013, s. 86.

yeğen olmanın yanı sıra Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe'den birlikte süt emmelerinden dolayı aynı zamanda sütkardeşirler.²⁵

Arab neseb çizelgelerinde Hz. Hamza'nın soyu Adnan'a oradan Hz. İsmail'e hatta Hz. Âdem'e kadar ulaştırılır.²⁶ Ancak ensab uleması Hz. Hamza'nın sülale sıralaması Adnan ve Üded'e ulaştığında onun "bundan sonrası nesepçilerin yalanıdır" sözünden yola çıkarak, özellikle bu silsileden sonraki şecere sıralamasını şüphe ile karşılarlar.²⁷ Ancak bütün kaynaklar Hz. Hamza'nın Adnan'a kadar olan atalarının gerek isimlerinde, gerek sıralarında ittifak halinde buldukları gibi,²⁸ Adnan'ın da Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'in öz be öz soyundan geldiğinde de müttetikirler.²⁹ Hz. Hamza'nın baba tarafından Maadd b. Adnan'a ulaşan silsilesi şöyledir:

Hamza b. Abdülmuttalib b. Haşim b. Abdümenâf b. Kusay b. Kilab b. Mürr b. Ka'b b. Lüey b. Galib b. Fıhr b. Malik b. Nadr b. Kinane b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Maadd b. Adnandır.³⁰ Onun annesi Hâle'nin nesebi ise Hâle bt. Üheyb³¹ b. Abdümenâf b. Zühre b. Kilâb b. Mürr şeklindedir.³² Hz. Hamza'nın anne tarafından soyu baba tarafından soyu ile beş kuşak yukarıda, Kilab b. Mürr ile birleşmektedir.

Hz. Hamza'nın doğum tarihi hakkında verilen bilgiler bizi onun Hz. Peygamber (sas) ile aynı dönemlerde çocukluk ve gençlik yıllarını geçirdiği sonucuna ulaştırır. İslam tarihi kitaplarında Hz. Peygamber'in (sas) çocukluğuna dair bize ulaşan malzeme, peygamberliğinden sonraki döneme oranla yok denecek kadar az ve ayrıntıdan uzaksa, aynı durum Hz. Hamza'nın çocukluğu için de söz konusudur. Hz. Hamza yaşça Hz. Peygamber'in (sas) akranıdır. Hz. Peygamber'in (sas) bakımını annesi Amine'nin vefatın-

²⁵ İbn 'Abdilber, s. 135; İbnü'l-Esir, *Üsdül-Ğabe*, II, 67; İbn Hacer, II, 37; el-Makdisi, s. 124; Apak, *Ashab-ı Kiram*, s. 86.

²⁶ Hz. Hamza'nın Hz. Âdem'e kadar olan soy silsilesi için bkz. İbn İshak, s. 17.

²⁷ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hz. Mubammed s.a.v. Dönemi)*, 1. Basım, İstanbul, Ensar Yay., 2006, s. 93-94.

²⁸ Şükrullah Efendi, *Behçet't Tevârih (Tarih'in Aydınlığında)*, Thk. ve çev. Hasan Almaz, 1. Basım, İstanbul 2010, Mostar yay., s. 139.

²⁹ Köksal, Mekke Devri, 17.

³⁰ İbn İshak, s. 17; İbn Sa'd, I, 37.

³¹ Bazı kaynaklarda Hale bt. Vüheyb diye geçmektedir. (İbn 'Abdilber, s. 135; İbnü'l-Esir, *Üsdül-Ğabe*, II, 67.)

³² İbn Sa'd, III, 9; el-Makdisi, s. 124.

dan sonra tamamen dedesi Abdülmuttalib üstlenmişti.³³ Bu yüzden Hz. Hamza ile Hz. Peygamber'in (sas) çocukluk günlerinin Amine'nin vefatından Hz. Peygamber'in (sas) amcası Ebû Tâlib'in himayesine geçtiği süreye kadar birkaç yıllığına da olsa aynı evde geçmiş olduğunu söyleyebiliriz. Amcası Hamza'yı çok seven Hz. Peygamber (sas), onun için "Amcalarımın en hayırlısı Hamza'dır" derdi.³⁴

1.4. Kardeşleri

Hz. Hamza'nın kardeşlerinin sayısı hakkında rivayetler arasında farklılık görülmektedir. Özellikle erkek kardeşlerinin sayısının 9, 10 ve 12 olduğu gibi farklı rivayetler bulunmaktadır.³⁵ Kardeşlerinin isimleri şöyledir:

Ebû Tâlib³⁶, Hâris³⁷, Zübeyr³⁸, Abdülka'be³⁹, Abdullah⁴⁰, Abbas⁴¹, Mukavvim, Hacl⁴², Dırar, Kusem⁴³, Ebu Leheb,⁴⁴ Ğaydak⁴⁵, Safiyye, Ümmü Hâkim Beyza, Atike, Ümeyme, Erva, Berre.

Abdülmuttalib'in çocuklarından Hz. Peygamber'in (sas) babası Abdullah, Ebû Tâlib, Zübeyr, Abdülka'be, Ümmü Hâkim, Ümeyme, Erva, Atike ve Berre aynı annenin çocuklarıdır. Onların anneleri Kureyş'in Beni Mahzum kolundan Fatıma bt. Amr b. 'Aiz b. Âbd b. İmran b. Mahzum'dur.⁴⁶ Hz. Hamza, Safiye, Mukavvim ve Hacl anne-baba bir kardeşirler. Onla-

³³ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 2. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2004, s. 65.

³⁴ İsfahâni, II, 678.

³⁵ İbn 'Abdilber, s. 135.

³⁶ İsmi Abdümenâf'tır.

³⁷ Hâris, Abdülmuttalib'in en büyük oğludur. Abdülmuttalib bu isim ile künyeleniyordu. (İbn 'Abdilber, s. 135; el-Makdisi, s. 125).

³⁸ Ebu Tahir ve Ebu Haris diye künyeleniyordu. (el-Makdisi, s. 125).

³⁹ Hz. Hamza'nın kardeşlerinin sayısının 10 olarak verilen rivayetlerde Abdülka'be ismi zikredilmez. Onun Mukavvim olduğu söylenir. (İbn 'Abdilber, s. 135).

⁴⁰ Abdullah, Hz. Peygamber'in (sas) babasıdır.

⁴¹ Ebu Fadl diye künyelenmiştir. (el-Makdisi, s. 122).

⁴² İsmi Muğire'dir.

⁴³ Hz. Hamza'nın kardeşlerinin sayısının 9 olarak verilen rivayetlerde Kusem ismi zikredilmez. (İbn 'Abdilber, s. 135).

⁴⁴ İsmi Abdüluzza'dır. Ebu Uteybe diye de künyelenmiştir. (el-Makdisi, s. 123).

⁴⁵ Hz. Hamza'nın kardeşlerinin sayısının 10 olarak verilen rivayetlerde Ğaydak ile Hacl'in aslında aynı kişiler olduğu söylenmiştir. (İbn 'Abdilber, s. 135; el-Makdisi, s. 125).

⁴⁶ el-Makdisi, s. 123.

rın anneleri Hâle bt. Üheyb b. Abdümenâf b. Zühre'dir.⁴⁷ Hz. Abbas, Dırrar ve Kusem anne-baba bir kardeşirler. Onların anneleri, Nuteyle bt. Cenab b. Küleyb'dir. Annelerinin Nuteyle bt. Cündeb b. Amr b. Amir b. Nemir b. Kasıt olduğu da söylenmektedir. Haris'in annesinin adı Safiyye⁴⁸ bt. Cüneydib b. Huceyr b. Ri'ab b. Habib b. Suvae b. Amir b. Sa'sa'a b. Kays'tır. Annesinin Semra bt. Cüneydib b. Hursan b. Amir b. Sa'sa'a olduğu da söylenmektedir. Haris'in anne-baba bir kardeşi yoktu. Ebu Leheb'in annesi Lübna bt. Hacere⁴⁹ b. Abdümenâf b. Datır b. Hubşiyye b. Selul b Ka'b b. Selul b. Amr el-Huzai'dir.⁵⁰

1.5. Eşleri ve Çocukları

Hz. Hamza'nın üç eşi vardı. Bunların biri; Ensâr'dan Evs kabilesine mensup olan Bintü'l-Mille bt. Mâlik b. Ubâde b. Hacer b. Fâid b. el-Hâris b. Zeyd b. Ubeyd b. Zeyd b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf'tı. Hz. Hamza'nın bu eşinden Ya'la ve Amir adında iki oğlu oldu.⁵¹ Hz. Hamza oğlu Ya'lâ'dan dolayı "Ebû Ya'lâ" künyesi ile çağrılıyordu. Amir ise öldü. Hz. Hamza'nın Ya'lâ dışındaki çocuklarının çocukları olmadı. Ya'lâ'nın Umâre, Fadl, Zübeyr, Akîl ve Muhammed adında çocukları oldu. Bunlar öldüler ve böylelikle Hz. Hamza'nın geride ne bir çocuğu, ne de nesli kaldı.⁵²

Hz. Hamza'nın diğer eşi Sa'lebe b. Mâlik b. en-Neccâr oğullarından Havle bt. Kays b. Kahd el-Ensâri'dir. Hz. Hamza'nın bu eşinden Umare adında bir oğlu dünyaya geldi.⁵³ Hz. Hamza bu oğlundan dolayı "Ebû Umâre" künyesi ile de çağrılıyordu.⁵⁴

Hz. Hamza'nın bir diğer eşi ise Esmâ bt. Umeys el-Has'amiyye'nin kız-kardeşi olan Selmâ bt. Umeys'tir. Onun bu eşinden Ümâme adından bir kız çocuğu dünyaya geldi. Hz. Hamza şehit edildikten sonra Hz. Ali, Ca'fer ve

⁴⁷ İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdulmelik, *Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmuri, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l Arabi, 1990, c. II, s. 126.

⁴⁸ Ya da Esmâ'dır. (el-Makdisi, s. 125).

⁴⁹ İbn 'Abdilber, s. 135.

⁵⁰ İbn Hişam, I, 127; el-Makdisi, s. 123.

⁵¹ İbn Sa'd, III, 7; Hüseyin Algül, "Hamza", *DİA*, c. XV, s. 502.

⁵² İbn Sa'd, III, 7-8.

⁵³ İbn Sa'd, III, 7.

⁵⁴ İbn 'Abdilber, s. 135.

Zeyd b. Hârîse, Ümâme'nin kendi yanlarında kalmaları konusunda ısrar ettiler.⁵⁵ Onlardan her biri Ümâme'nin kendi yanında kalmasını istiyordu. Hz. Peygamber (sas), Ümâme'nin teyzesi Esmâ bt. Umeys, Ca'fer'in eşi olduğu için onun yanında kalmasına hükmetti.⁵⁶

Hz. Peygamber (sas), Ümâme'yi Seleme b. Ebi Seleme b. Abdülesed el-Mahzûmî ile evlendirdi. Ancak Seleme, onunla gerdeğe girmeden önce vefat etti.⁵⁷ İbn Habib, *Kitabül-Muhabber* adlı eserinde Ümâme bt. Hamza'nın Seleme b. Ebi Seleme'den önce vefat ettiğini aktarmıştır.⁵⁸

2. MÜSLÜMAN OLUŞU VE HİCRETİ

2.1. Müslüman Oluşu

Hz. Peygamber (sas), miladi 610 yılında risalet görevini almasının ardından tebliğ faaliyetlerine başlamasıyla birlikte ilk önce yakın akrabasını dine davet etmeye karar verdi. Bu amaçla amcalarına ziyafetler tertip ederek onları hem Müslüman olmaya, hem de tebliğ faaliyetlerinde kendisini desteklemeye çağırdı. Bu toplantılarda amcalarından Ebu Leheb açıkça Hz. Peygamber'e (sas) karşı çıkarken, diğer amcası Ebu Tâlib, Müslüman olmamakla birlikte yeğenini himaye edeceğine dair söz verdi. Hz. Hamza dâhil olmak üzere diğer amcaları ise Hz. Peygamber'in (sas) taleplerine olumlu veya olumsuz herhangi bir cevap vermediler. Hz. Peygamber'in (sas) amcalarını dinine davet etmesi faaliyetlerinden itibaren Müslüman oluncaya kadar geçen Mekke dönemi hadiselerinde Hz. Hamza'nın adına pek tesadüf edilmez.⁵⁹

Tarihçiler, Hz. Hamza'nın Hz. Peygamber'in (sas) "Erkam b. Ebi'l Erkam'ın evine girmesinden sonra" Müslüman olduğunu aktarmışlardır.⁶⁰

⁵⁵ Zeyd b. Hârîse'nin Hz. Hamza'nın kızının velayetinde hak iddia etmesine onun "Hamza benim kardeşimdir" demesi sebep olarak gösterilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (sas), Hz. Hamza'yı Mekke'deki kardeşleştirme sürecinde ileride değineceğimiz gibi Zeyd b. Harise ile kardeş yapmıştır. (Şulul, s.433.)

⁵⁶ İbn Sa'd, III, 7-8.

⁵⁷ İbn Sa'd, III, 8.

⁵⁸ İbn Habib, Ebi Ca'fer Muhammed b. Habib b. Ümeyye b. Amr el-Haşimi el-Bağdadi, *Kitabül-Muhabber*, tsh. İlze Lichtenstadter, y.y., Dâru'l-Afaki'l-Cedide, t.y., s. 64.

⁵⁹ Apak, *Ashab-ı Kıram*, s. 86.

⁶⁰ İbn Sa'd, III, 8; İbn Abdilber, s. 135.

Ancak Hz. Hamza'nın İslama giriş tarihi olarak farklı tarihler verilmiştir. Tarihçiler Hz. Hamza'nın bi'set'in 2. (612),⁶¹ 3. (613)⁶² veya 6. (616)⁶³ yılında Müslüman olduğunu nakletmişlerdir. Fakat bi'set'in 6. (616) yılında Müslüman olduğu rivayeti daha çok tercih edilmiştir.⁶⁴ Örneğin 19. yüzyıl tarihçilerinden olan Mevdudî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in (sas) Hayatı* adlı eserinde, Hz. Hamza'nın İslam'ı kabul ediş tarihi konusunda birçok tarihçinin görüşlerini aktardıktan sonra kendi görüşünü şöyle ifade etmiştir: "Hz. Hamza'nın Müslüman olmasına yol açan olayın mahiyeti de olayın bi'setten sonra 2. yılda meydana gelmediğini göstermektedir. Çünkü böyle bir olay ancak İslam ile küfür arasındaki çekişmenin en çetin safhaya varmasından sonra meydana gelebilirdi. Bi'set'in ikinci yılında, Ebu Cehil, Hz. Peygamber'e (sas) küfür etmek şöyle dursun, onunla göz göze gelmeye cesaret edemezdi."⁶⁵

İbn İshak Hz. Hamza'nın Müslüman oluşunu şöyle anlatır: Hz. Peygamber (sas), bir gün Safa yakınlarından geçerken Ebu Cehil ile karşılaştılar.⁶⁶ Ebu Cehil Hz. Peygamber'e (sas) sövüp saydı. İslam dinini ayıplamak, peygamberliğini tahkir etmek gibi, Hz. Peygamber'in (sas) hiç sevmediği şeyleri söyleyip kendisini çok incitti. Hz. Peygamber (sas), ona hiçbir şey söylemedi. Abdullah b. Cud'an b. Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym b. Mürre'nin⁶⁷ azatlı kölesi bir kadın da Safa'daki evinden Ebu Cehil'in Hz. Peygamber'e (sas) söyledikleri bütün sözleri işitmişti. Ebu Cehil Hz. Peygamber'e (sas) bu sözleri söyledikten sonra Kâbe'nin yanında bulunan Kureyş'in ileri gelenlerinin yanına gitti ve onlarla birlikte oturdu.

Aradan çok fazla bir zaman geçmeden, Hz. Hamza yayı omuzunda olduğu halde avlanmaktan dönüp oraya geldi. Hz. Hamza avcıydı ve avlanmayı severdi. Bu yüzden sık sık avlanmaya giderdi. Avlanmaktan dönerken

⁶¹ İbn 'Abdilber, s. 135; İbnü'l-Esir, *Üsdül-Ğabe*, II, 67.

⁶² İbn Hacer, II, 37.

⁶³ İbn Sa'd, III, 8; İbn 'Abdilber, s. 135.

⁶⁴ Apak, *Ashab-ı Kiram*, s. 86.

⁶⁵ Mevdudî, Seyyid Ebu'l 'Alâ Mevdudî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatı*, çev. Ahmed Asrar, 3. Basım, İstanbul, Pınar yay., 1992, c. III, s. 279-280.

⁶⁶ İbn Sa'd bu karşılaşmada Ebu Cehil'in yanında Adıyy b. Hamra ve İbn Esda'ın da olduğunu aktarır. (İbn Sa'd, III, 8.)

⁶⁷ İbn Hişam, I, 321.

Kâbe'yi tavaf etmedikçe evine gitmezdi. Kâbe'yi tavaf ederken her karşılaştığı Kureyş cemaatinin yanında durur, onlara selam verir ve onlarla konuşurdu. Hz. Hamza Kureyş yiğitleri arasında en cesur ve kuvvetli olanıydı.⁶⁸ Fakat o gün daha Müslüman olmamış, kavminin dini üzerinde olan müşrik bir kimseydi.⁶⁹

Hz. Hamza avdan döndüğünde azatlı cariye'nin evinin yanından geçmiş bu sırada Hz. Peygamber (sas) evine dönmüş bulunuyordu. Azatlı cariye Hz. Hamza'ya durumu şöyle anlattı: “Ey Ebu Umare! Biraz önce Ebu'l-Hakem Amr b. Hişam tarafından kardeşinin oğluna yapılan kötülüğü görmüş olsaydın, buna hiç dayanamazdın. Ebu'l-Hakem yeğenini burada otururken gördü. Ona sövüp saydı, eziyet etti, hoşuna gitmeyecek şeyler söyledi. Onu incitti ve sonra dönüp gitti. Muhammed ise ona hiçbir şey söylemedi.”⁷⁰

Hz. Hamza, kadının söylediği şeylerden dolayı son derece öfkelenmişti⁷¹ ve Ebu Cehil'e hesap sormak üzere hızla Mescid-i Haram'a gitti. Ebu Cehil'i Kureyşlilerden bir topluluk içerisinde otururken gördü. Ona doğru ilerledi. Onun yanına vardığında hemen yayını kaldırıp onun başına şiddetli bir şekilde vurdu ve başını kötü bir şekilde yaraladı. Daha sonra ona: “Sen misin Muhammed'e sövüp sayan? İşte ben de onun dinindeyim. Onun söylediklerini ben de söylüyorum. Gücün yetiyorsa, ona yaptıklarını bana da yap bakayım” dedi.⁷²

Ebu Cehil'in mensup olduğu Mahzum oğullarından bazı kimseler, Hz. Hamza'ya karşı Ebu Cehil'e yardım etmek üzere ayağa kalktılar ve Hz. Hamza'ya: “Ey Hamza! Biz senin dinden çıktığını görüyoruz” dediler. Hz. Hamza onlara: “Beni bundan ne engelleyebilir? Gerçeği anladım. Kesinlikle söylüyorum ki, O (sas) Allah'ın Resülüdür. Onun söylediği hakıdır. Vallahi, bu davadan vazgeçmem. Eğer gücünüz yeterse bana engel olun” cevabını verdi.⁷³ Bunun üzerine Ebu Cehil kendi kavminden olanlara: “Ebu

⁶⁸ İbn İshak, s.211; İbn Hişam, I, 321; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 67.

⁶⁹ İbn İshak, s.211; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 67.

⁷⁰ İbn İshak, s.211; İbn Hişam, I, 321; et-Taberî, II, 334; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 67.

⁷¹ et-Taberî, II, 334.

⁷² İbn Hişam, I, 322; et-Taberî, II, 334.

⁷³ İbn İshak, s.212; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 67.

Umare'yi bırakın. Vallahi ben onun kardeşinin oğluna çok kötü küfredmişim” dedi. Bundan sonra Hz. Hamza Müslüman oldu⁷⁴ ve Resûlüllah'a (sas) tam olarak tabi olmaya başladı.⁷⁵

Hz. Hamza evine döndü. Şeytan kendisine gelerek: “Sen, Kureyş'in seyidi, ulususun. Atalarının dinini terk ederek şu dininden dönen adama uydu. Bunu yapacağına ölmen senin için daha hayırlıdır” dedi. Hz. Hamza'yı büyük bir üzüntü sardı ve: “Ya Rabbi, eğer yaptığım iş doğruysa, kalbimi ona inandır, değilse bana ondan bir çıkış yolu ver.” diyerek Allah'a yalvardı. Geceyi, gözüne uyku girmeksizin, sabaha kadar şeytanın vesvesesi ve yanıltmasıyla dolu sıkıntılı bir şekilde geçirdi. Sabahleyin Hz. Peygamber'in (sas) yanına gitti ve: “Ey kardeşimin oğlu! Ben öyle bir iş içine düştüm ki, iyi mi, kötü mü bilmiyorum. Senin bana bir söz söylemeni çok arzuluyorum” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) de ona doğru dönüp nasihatte bulundu. Onu cehennem ile korkutup cennetle müjdeledi. Hz. Peygamber'in (sas) bu konuşmasıyla Allah, Hz. Hamza'nın kalbine imanı yerleştirdi ve Hz. Hamza Hz. Peygamber'e (sas): “Kesinlikle, bilinçli ve doğru olarak söylüyorum ki, sen doğrusun. Ey kardeşimin oğlu, bana dinini açıkla. Vallahi ben, gök altındaki şeyler benim olsa da, ilk dinimde kalmak istemem” dedi. Böylece Hz. Hamza, Allah'ın dinini onun vasıtasıyla aziz kıldığı kimselerden oldu.⁷⁶

Hz. Hamza'nın Müslüman olması, Hz. Peygamber'i (sas) güçlendirdi⁷⁷ ve çok sevindirdi.⁷⁸ Hz. Hamza'nın Müslüman olmasıyla Kureyşliler, Hz. Peygamber'in (sas) güç ve kuvvet kazandığını, Hz. Hamza'nın onu (sas) koruyacağını anladılar ve ona (sas) karşı yapmış oldukları bazı hareketlerden vazgeçtiler.⁷⁹ Böylece Hz. Peygamber (sas), amcası Ebu Tâlib'in ardından başka bir amcasının destek ve himayesiyle Mekke'de tebliğ faaliyetlerini daha bir güven ve cesaretle gerçekleştirme imkânı buldu.

⁷⁴ et-Taberî, II, 334; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 67.

⁷⁵ İbn İshak, s. 212; İbn Hişam, I, 322.

⁷⁶ İbn İshak, s. 212-213.

⁷⁷ İbn Sa'd, III, 8.

⁷⁸ Köksal, Mekke Devri, 215.

⁷⁹ İbn İshak, s. 212; İbn Hişam, I, 322; et-Taberî, II, 334. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 67.

2.2. Hicreti

Sözlük anlamı, “bir yerden ayrılıp başka bir yere gitmek” olan hicret kavramı daha çok, çeşitli nedenlerden dolayı yurdunu terk eden veya terk etmek zorunda kalan insanlar için kullanılan bir kavramdır.⁸⁰ Terim olarak genelde gayrimüslim ülkeden (darülharp) İslam ülkelerine göç etmeyi, özelde ise Hz. Peygamber’in (sas) ve Mekkeli Müslümanların Medine’ye göçünü ifade eder. Hz. Peygamber (sas) ve kendisine inananlar daha önceki peygamberler ve ümmetlerin akıbetine maruz kaldılar. Mekke müşrikleri Hz. Peygamber’e (sas) karşı İslamiyet’i tebliğe başladığı andan itibaren olumsuz bir tavır takındılar. Bu tavır sadece İslam’ı reddetmekten ibaret kalmadı; Hz. Peygamber (sas), alaya alındı, ona inananlara baskı uygulandı ve bu baskılar İslamiyet’in Mekke’de yayılmaya başlaması üzerine eziyet ve işkenceye dönüştü. Hatta Ammâr b. Yasir’in babası Yasir ve annesi Sümeyye işkence ile öldürüldü.⁸¹

Kur’an-ı Kerim’de hicretin birçok sebebi zikredilmiştir. Bunlar incelendiği zaman Hz. Peygamber’in (sas) ve diğer peygamberlerin hicretleri daha iyi anlaşılacaktır. Özellikle Kur’an’da müminlerin baskı, zulüm ve eziyete maruz kaldıkları için hicret ettiklerine işaret edilmiştir.⁸² Hz. Peygamber’in (sas), ikinci Akabe Biatı’ndan sonra 622’de hicrete izin vermesi üzerine ashabın büyük çoğunluğu kısa sürede gizli bir şekilde Medine’ye hicret etmiştir. Muhacir sahabiler Medine’ye vardıklarında Ensar tarafından misafir edildiler.⁸³ İşte Mekke’den Medine’ye hicret eden sahabiler arasında Hz. Hamza da vardı. Hz. Hamza Medine’ye hicret ettiğinde Külsüm b. el-Hidm’in⁸⁴ evinde konakladı. Onun Sa’d b. Hayseme’nin evine konuk olduğu da söylenmiştir.⁸⁵

Hz. Peygamber (sas), Mekke döneminde Müslümanların birbirilerine

⁸⁰ Adnan Demircan, *Nebevi Direniş Hicret*, İstanbul, Beyan yay., 2000, s.13.

⁸¹ Ahmet Önkal, “Hicret”, *DİA*, c. XVII, s. 458-459.

⁸² Demircan, s.28.

⁸³ Önkal, “Hicret”, *DİA*, XVII, 460.

⁸⁴ Külsüm b. el-Hidm, Medinelilerin eşrafından ve yaşlılarından, salih bir zat idi. Hz. Peygamber (sas)de dâhil olmak üzere Mekke’den Medine’ye hicret eden birçok sahabe onun evine misafir olmuştu. (Köksal, Mekke Devri, 8-9).

⁸⁵ İbn Sa’d, III, 8; Ahmet Tekin, *Peygamberimiz’in Yol Arkadaşları*, İstanbul, Kelam yay., 2006, s.873.

destek olmaları ve bütünlüklerini korumaları için onlar arasında din kardeşliği tesis etmiştir. Bu kardeşlik faaliyeti sayesinde Müslümanlar hicrete kadar geçen dönemde Mekke'de varlıklarını ve birliklerini muhafaza edebilmişlerdir.⁸⁶ Hz. Peygamber (sas), bu kardeşleştirme sürecinde Hz. Hamza'yı ilk Müslümanlardan ve kendisinin de evlatlığı olan Zeyd b. Harise ile kardeş yapmıştır.⁸⁷ Hz. Hamza Uhud Savaşı'nda vasiyetini Zeyd b. Harise'ye yaptı.⁸⁸ Hz. Peygamber (sas), ikinci kardeşleştirmeyi Mekke'den Medine'ye hicret ettikten yaklaşık beş ay sonra Mescid-i Nebevi'nin inşaat günlerinde Enes b. Malik'in evinde,⁸⁹ "hak, iyilik, yardımlaşma ve birbirine mirasçı olma"⁹⁰ prensiplerine dayalı olarak yapmıştır.⁹¹ Hz. Peygamber (sas), bu kardeşleştirme sürecinde Hz. Hamza'yı Ensardan Külsüm b. el-Hidm ile kardeş yapmıştır.⁹²

Muahat uygulaması, İslam toplumunda bütünleşmenin gerçekleştirilmesine ve o günkü sosyo kültürel ve ekonomik problemlerin çözümüne büyük kolaylıklar getirmiştir. Özellikle yurtlarından ve yuvalarından ayrı düşen muhacirlerin garipliğini, mahzunluğunu gidererek Medine'ye ve Medineliler'e ısınmalarının kolaylaştırılmasını sağlamıştır.⁹³

3. KATILDIĞI SERİYYE ve GAZVELER

3.1. Sifülbahr (İs) Seriyesi⁹⁴

Hz. Peygamber (sas), Medine'ye hicretinden 17 ay sonra Ramazan ayı başında Hz. Hamza'yı Sifülbahr'e gönderdi.⁹⁵ Sifülbahr, İs⁹⁶ nahiyesinde

⁸⁶ Apak, *Ashab-ı Kiram*, s.87-88.

⁸⁷ İbn Habib, s. 70; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 67; İbn Hacer, II, 37; İsfahâni, II, 673.

⁸⁸ İbn Sa'd, III, 8.

⁸⁹ Eyyüp Said Kaya, "Muâhât", *DİA*, c. XXX, s. 308.

⁹⁰ Enfal suresinin nazil olmasıyla ensar ve muhacirin birbirlerine mirasçı olma hükmü kaldırılmıştır. (İbn Habib, s.71).

⁹¹ İbn Habib, s. 71; Şulul, s.433.

⁹² Apak, *Ashab-ı Kiram*, s.88; Tekin, s.873.

⁹³ Kaya, "Muâhât", *DİA*, XXX, s. 308.

⁹⁴ Asker sayısı az veya çok olsun, savaş için yahut başka maksatla hareket edilsin, çarpışma meydana gelsin veya gelmesin, Peygamber Efendimiz'in (sas) katıldığı bütün seferlere "gazve denir. Onun bizzat katılmadığı, bir sahabinin kumandası altında gönderdiği askeri birliklere ise "seriyye" adı verilir. (Sarıçam, s.159.)

⁹⁵ Vâkıdî, I, 9.

⁹⁶ İs, Mekke-Medine arasında Kızıldeniz sahilinde bir yerin adıdır. İs, Mekke'den Suriye'ye gi-

olup⁹⁷ Cüheyinlerin arazisidir.⁹⁸ Hz. Hamza'nın Sifülbahr'e gönderiliş sebebi, oradan geçerek Mekke'ye dönmek üzere olan Kureyş ticaret kabilelerini tehdit etmek ve gerekirse bu kabilelere baskın düzenlemektir.⁹⁹

Hz. Peygamber (sas), hicretten sonra rengi beyaz¹⁰⁰ olan ilk sancağı Hz. Hamza'ya verdi.¹⁰¹ Hz. Peygamber (sas), Hz. Hamza ile birlikte Sifülbahr'e tamamı Mekkeli muhacirlerden olmak üzere toplam otuz süvari göndermişti.¹⁰² İbn Hişam bu seferde Ensardan hiç kimsenin olmadığını aktarır.¹⁰³ Ancak Vâkıdî'de geçen bir rivayette Hz. Hamza ile birlikte Sifülbahr'e gidenlerden otuz kişiden on beşinin Ensardan olduğu aktarılır.¹⁰⁴ İbn Sa'd konuyla ilgili farklı görüşleri aktardıktan sonra ittifakla kabul edilen ve kendisinin de sahih kabul ettiği görüşün gönderilen grubun sadece muhacirlerden oluştuğunu belirtmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (sas) Bedir Savaşı'na çıkıncıya kadar, Ensardan hiç kimseyi askeri seferlere göndermemiştir. Zira Akabe Biati'nda Ensarla yapılan antlaşmada onlar, Hz. Peygamber'i (sas) sadece Medine'de koruyacaklarına söz vermişlerdi.¹⁰⁵

Söz konusu silahlı birlik Medine'nin batısında Kızıldeniz sahilinde bulunan İs mevkiine gelince, Ebu Cehil b. Hişam başkanlığında üç yüz süvari tarafından korunan Mekke kervanıyla karşılaştı. Cüheyne kabilesinin arazisi içinde karşı karşıya gelen taraflar savaş düzeni aldıysa da, iki tarafın da müttefiki olan Mecdi b. Amr el-Cüheni'nin girişimleriyle savaş yapmadan yurtlarına döndüler.¹⁰⁶ Mecdi b. Amr'ın barış girişimlerini öğrenen Hz. Peygamber (sas), savaş çıkmamasından dolayı memnuniyetini ifade ede-

den ticaret yolları üzerinde duruyordu. (Nebi Bozkurt, "İs Seriyyesi", *DİA*, c. XXII, s.465).

⁹⁷ İbn Hişam, II, 238.

⁹⁸ İbnü'l-Esir, *Üsdül-Ğabe*, II, 67; Köksal, I, 311.

⁹⁹ Elşad Mahmudov; *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) yay., 2010, s. 61.

¹⁰⁰ İbn Sa'd, II, 6; Kastallani, Ahmed b. Muhammed (ö. 923/927), *el-Mevahibül-Ledünniyye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, çev. Şair Abdülbaki, İstanbul, Hisar yay., 1984, c. I-II, s. 81.

¹⁰¹ Vâkıdî, I, 9; İbn 'Abdilber, s. 135.

¹⁰² İbn Hişam, II, 237-238; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muammed b. Hibbân b. Ahmed et-Te-mimi el-Büstî es-Sicistâni (ö.354/965), *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Abbârü'l-Hulefâ*, çev. Harun Bekiroğlu, 1. Basım, Ankara, Ankara okulu yay., 2017, s.112.

¹⁰³ İbn Hişam, II, 238.

¹⁰⁴ Vâkıdî, I, 9.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, II, 6.

¹⁰⁶ İbn Sa'd, II, 6; İbn Hibbân, s.113.

rek onun bu hareketini övmüş, Mecdi b. Amr'ın kabilesinden daha sonra Medine'ye gelen kimselere hediyeler vererek ikramda bulunmuştur.¹⁰⁷

3.2. Ebva Gazvesi

Ebva¹⁰⁸ Gazvesi, Veddan¹⁰⁹ Gazvesi diye de isimlendirilmektedir.¹¹⁰ Hz. Peygamber'in (sas) katıldığı ilk gazve olan bu gazve,¹¹¹ hicretin 11. ayının başlarında,¹¹² Safer ayında meydana gelmiştir.¹¹³ Bu gazvede de Medinelilerden kimse yoktu.¹¹⁴

Hz. Peygamber'in (sas) bu gazveden maksadı, bu bölgeden geçmekte olan Kureyş ticaret kafilesine baskın düzenlemektir.¹¹⁵ Aslında bazı kaynaklar, Hz. Peygamber'in (sas) Kureyş kervanını ele geçirmekten başka bu bölge kabilelerinden Kinane soyundan gelen Beni Damre b. Bekir'i de hedef alarak bu gazveye çıktığını rivayet etmektedir.¹¹⁶ Ebva Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in (sas) sancağı beyazdı¹¹⁷ ve onu Hz. Hamza taşımaktaydı.¹¹⁸ Ebva Gazvesi'nde, Kureyş müşrikleriyle karşılaşmadığından, bir çarpışma olmamış;¹¹⁹ ancak Kinane soyundan gelen Damra oğulları kabilesinin o zaman lideri olan Mahşi b. Amr ile Ebva'da bir anlaşma yapılmıştır.¹²⁰

3.3. Zü'l-Uşeyre Gazvesi

Zü'l-Uşeyre¹²¹ Gazvesi, Hz. Peygamber'in (sas) Medine'ye hicretinin

¹⁰⁷ Mahmudov, s.61.

¹⁰⁸ Ebva, Mekke-Medine yolu üzerinde Medine'ye daha yakın bir yer olup Bedir'den sonra Sukyâ ile Cuhfe arasında bulunan bir köydür. Hz. Peygamber'in (sas) annesi Hz. Amine'nin burada defnedildiği bilinmektedir. (Mustafa Fayda, "Ebva", *DİA*, c. X, s. 378).

¹⁰⁹ Veddan ise Ebva'ya 6 mil (yaklaşık 10 km.) uzaklıkta olup Damre, Gifar ve Kinane kabilelerine ait bir arazidir (Mahmudov, s.65, 69. dipnottan naklen).

¹¹⁰ İbn Sa'd, II, 7; et-Taberî, II, 407.

¹¹¹ İbn Sa'd, II, 7; İbn Hibbân, s.114; Kastallani, I-II, 82.

¹¹² İbn Sa'd, gazvenin hicretin 12. ayının başlarında gerçekleştiğini söylemiştir. (İbn Sa'd, II, 7).

¹¹³ Vâkıdî, I, 11-12.

¹¹⁴ İbn Sa'd, II, 7; İbn Hibbân, s.114.

¹¹⁵ Vâkıdî, I, 12; İbn Sa'd, II, 7.

¹¹⁶ Mahmudov, s.65.

¹¹⁷ et-Taberî, II, 407.

¹¹⁸ İbn Sa'd, II, 7; İbn Hibbân, s.114; Kastallani, I-II, 82.

¹¹⁹ Vâkıdî, I, 12.

¹²⁰ İbn Sa'd, II, 7; İbn Hibbân, s.115; Mahmudov, s.65.

¹²¹ Zü'l-Uşeyre, Yenbu nahiyelerinden bir nahiyeye olup, Beni Müdlic kabilesine ait bir yerdi (Ka-

16. ayının başlarında, Cemaziyelâhir ayında yapılmıştır. Hz. Peygamber'in (sas) bu gazveden maksadı, o sıralarda Kureyş müşriklerinin Şam'a yolladıklarını haber aldığı ticaret kervanlarını ele geçirmektir.¹²²

Hz. Peygamber (sas), Zül-Uşeyre Gazvesi'nde Medine'de yerine Ebu Seleme b. Abdülesed'i vekil bıraktı¹²³ ve 150 veya 200 kişilik bir kuvvetle harekete geçti.¹²⁴ Bu gazvede, Hz. Peygamber'in (sas) beyaz sancağını¹²⁵ Hz. Hamza taşıyordu.¹²⁶ Müslümanlar Zül-Uşeyre'ye ulaştıklarında Mekke ticaret kervanının birkaç gün önce Suriye'ye doğru geçip gitmiş olduklarını öğrendiler.¹²⁷ Hz. Peygamber (sas), Zül-Uşeyre'de Kureyş ticaret kafilesini göremeyince Müdlic oğullarına uğradı ve orada hem Müdlic oğullarıyla,¹²⁸ hem de onların müttefiki olan Damra oğullarıyla anlaşma yaptı.¹²⁹

3.4. Bedir Gazvesi

Hz. Peygamber (sas) ile müşrikler arasındaki ilk savaş hicretin 2. senesinde Ramazan ayının 17. gününde (15 Mart 624) Bedir'de meydana gelmiştir.¹³⁰ Bu savaşta sayıları 310 küsur kişi¹³¹ olan İslam mücahitlerinin yanında 70 tane deve bulunuyordu¹³² Müslümanlar, develere ikişer, üçer, dörder kişi nöbetleşe biniyorlardı.¹³³ Örneğin Hz. Hamza; Zeyd b. Harise,

stallani, I-II, 82).

¹²² Vâkıdî, I, 12-13; İbn Sa'd, II, 9.

¹²³ İbn Hişam, II, 238; İbn Sa'd, II, 9.

¹²⁴ Vâkıdî, I, 12; İbn Sa'd, II, 9.

¹²⁵ et-Taberi, II, 408.

¹²⁶ İbn Sa'd, II, 9; İbn Hibbân, s.118; Kastallani, I-II, 82.

¹²⁷ İbn Sa'd, II, 9; Şulul, s. 476.

¹²⁸ Kastallani, I-II, 82.

¹²⁹ İbn Sa'd, II, 9; İbn Hibbân, s.118; Köksal, II, 17.

¹³⁰ İbnül-Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkarim b. b. Abdulvahid eş-Şeybani el-Çezeri, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, thk. Ebi'l Fida' Abdullah el- Kadi, 1. Basım, Beyrut, Darü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1987, c. II, s. 14.

¹³¹ İbnül-Esir, *el-Kamil*, II, 16.

¹³² Vâkıdî, I, 23; İbn Hişam, II, 255; İbn Seyyidinnâs, Ebül-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Seyyidinnâs el-Ya'murî, *Uyûnü'l-Eser fi Fünûni'l-Megazi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, thk. Muhammed el-İd el-Hatravi-Muhyiddin Meto, Medine, Mektebetu Daru'l-Tuni, t.y., c. I, 383.

¹³³ Vâkıdî, I, 24; İbn Hişam, II, 255; İbn Sa'd, II, 11; el-Belâzuri, Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensâbul-Eşraf*, thk. Muhammed Hamidullah, Mısır, Dâru'l-Maarif, t.y., c. I, s. 289.; İbnül-Esir, *el-Kamil*, II, 16.

Hız. Peygamber'in (sas) azatlılarından Ebu Kebşe ve Enese ile birlikte aynı deveye nöbetleşe biniyorlardı.¹³⁴

Hız. Peygamber (sas), Bedir Savaşı'nda: "Melekler alâmetlidirler. Siz de kendinize birer alâmet yapınız" buyurdu. Bunun üzerine mücahitler, miğferlerine ve takyelerine alâmetler taktılar.¹³⁵ Hız. Hamza ise deve kuşu tüyünü göğsüne taktı.¹³⁶

Arap geleneğine göre savaş mübareze (teke tek vuruşma) şeklinde başladı. Müşrik ordusundan Esved b. Abdüsed, İslam ordusundan da Hız. Hamza ortaya çıkıp dövüştüler. Hız. Hamza rakibini öldürdü. Bunun üzerine Kureyşlilerden Utbe b. Rebia, kardeşi Şeybe ve Velid b. Utbe ortaya atıldılar.¹³⁷ Bunların karşısına Ensardan Avf, Muavviz ve Muaz adında üç genç çıktı. Fakat müşrikler kendilerine denk kabul etmedikleri için onlarla vuruşmayacaklarını, karşılıklarına kendilerine denk kimselerin çıkmasını istediler. Hız. Peygamber (sas) de Müslümanlarla müşrikler arasındaki bu ilk savaşta, Ensarın müşriklerle karşılaşmalarını istemiyordu. Bunun üzerine Ensardan olan gençlere dua edip yerlerine geçmelerini istedikten sonra Hız. Hamza, Hız. Ali ve Ubeyde b. Haris'e mübareze için meydana çıkmalarını emretti. Hız. Hamza Şeybe b. Rebia'yı Hız. Ali de Velid b. Utbe'yi öldürdü.¹³⁸ Daha sonra Hız. Hamza ile Hız. Ali birlikte Ubeyde b. Haris'e¹³⁹ yardım edip Utbe b. Rebia'yı öldürdüler.¹⁴⁰ "İşte Rableri hakkında tartışmaya giren iki taraf: O'nu inkâr edenlere, ateşten elbiseler kesilmiştir, başlarına da kaynar su dökülür"¹⁴¹ âyeti'nin Bedir günü bu altı kişi hakkında nazil olduğu rivayet edilmektedir.¹⁴²

Hız. Hamza, Bedir Savaşı'nın önde gelen kahramanlarındandı. Nitekim Bedir Savaşı'nda Ümeyye b. Halef, Abdurrahman b. Avf tarafından esir alınmıştı. Ümeyye Abdurrahman'a: "Ey Abdulilah!¹⁴³ Sizden, göğsün-

¹³⁴ Vâkıdî, I, 24; Köksal, II, 83.

¹³⁵ Vâkıdî, I, 75-76.

¹³⁶ İbn Sa'd, III, 9; İbnü'l-Esir, *Üsdül-Ğabe*, II, 67; Köksal, II, 140.

¹³⁷ Sariçam, s.158.

¹³⁸ Vâkıdî, I, 68; Köksal, II, 135-136.

¹³⁹ Ubeyde b. Haris'in bu savaşta ayağı koptu ve sonra vefat etti.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esir, *Üsdül-Ğabe*, II, 68.

¹⁴¹ Hac 22/19.

¹⁴² İbn Sa'd, III, 15.

¹⁴³ Abdurrahman b. Avf'in Müslüman olmadan önceki ismi Abdi Amr idi. Müslüman olduktan

de deve kuşu tüyüyle belirginleşmiş olan o adam kimdir?” diye sordu. Abdurrahman ona: “O, Hamza b. Abdülmuttalib’tir” cevabını verdi. Bunun üzerine Ümeyye b. Halef: “Zaten, başımıza bütün bu kötü şeyleri getiren odur!” demişti.¹⁴⁴ Hz. Hamza, Bedir Savaşı’nda büyük bir cesaretle savaşarak Şeybe b. Rebia ve Utbe b. Rebia dışında Mut’im b. Adiy’ın kardeşi Tu-eyme b. Adiy’ı ve Kureyş’in bazı ileri gelenlerini öldürmüştür.¹⁴⁵

Müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında meydana gelen Bedir Savaşı’nda Mekkeli müşrikler kesin bir yenilgiye uğradı. Bu savaşta Ebu Cehil b. Hişam, Şeybe b. Rebia b. Abdüşşems, Utbe b. Rebia b. Abdüşşems, Velid b. Utbe ve Ümeyye b. Halef¹⁴⁶ gibi Kureyş müşrik liderlerinin de aralarında bulunduğu yetmiş kişi öldürüldü ve bir o kadar kişi de esir edildi.¹⁴⁷ Müslümanlar ise Bedir Savaşı’nda toplam on dört şehit verdi. Bu şehitlerden altısı muhacirlerden sekizi ise Ensardandı.¹⁴⁸

3.5. Kaynuka Oğulları Gazvesi

Hz. Peygamber (sas) Medine’ye hicret ettiğinde orada yaşayan üç Yahudi kabilesinden biri¹⁴⁹ ve en cesuru¹⁵⁰ olan Kaynuka oğulları, geçimlerini kuyumculuk ve ticaret ile sağlıyorlardı.¹⁵¹ Müslümanlar Medine’ye hicret ettiklerinde kendilerine karşı hiç kimseye yardım etmeyeceklerine dair Yahudi-

sonra ismini Abdurrahman olarak değiştirdi. Ümeyye b. Halef Mekk’e de iken onu Abdi Amr ile çağırduğunda Abdurrahman b. Avf ona dönüp cevap vermezdi. Ümeyye b. Halef bunun sebebini sorduğunda Abdurrahman ona ismini Abdurrahman olarak değiştirdiğini söylemiş. Ancak Ümeyye b. Halef ona Rahman’ı tanımadığını onu Abdulilah olarak çağıracağını söylemiştir. Abdurrahman b. Avf da bunu kabul etmiştir. Bu yüzden Ümeyye b. Halef onu Abdulilah diye çağırırmaktaydı. (Vakidi, I, 82-83).

¹⁴⁴ İbn Hibbân, s.114; Köksal, II, 153.

¹⁴⁵ İbn ‘Abdilber, s. 136; İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-Ğabe*, II, 68.

¹⁴⁶ İbn Hişam, II, 284; İbn Sa’d, II, 16-17.

¹⁴⁷ Vâkidi, I, 144; İbn Sa’d, II, 16; Beyhâkı, Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyn, *Delâilü’n-Nübüvve ve Ma’rifetu Abvali Sahibi’ş-şeria*, tlk. Abdü’l-Mu’ti Kal’acı, 1. Basım, Beyrut, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1988, c. III, s. 124; İbn Seyyidinnas, I, 432; İbn Kesir, Ebu’l Fida İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşiyi ed-Dımeşki, el-Bidaye ve’n-Nihaye, thk. Abdullah b. Abdi’l-Muhsin et-Türki, Birinci Basım, y.y., Hicr Yay., 1997, c. V, s. 172.

¹⁴⁸ Vâkidi, I, 145; İbn Sa’d, II, 16; İbnü’l-Esir, *el-Kamil*, II, 31.

¹⁴⁹ Diğerleri Nadir oğulları ve Kurayza oğullarıydı. (Casim Avcı, “Kaynuka”, *DİA*, c. XXV, s. 88).

¹⁵⁰ İbn Sa’d, II, 26.

¹⁵¹ Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, İstanbul, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi (KURAMER) Yay.,2016, s. 186.

lerle bir antlaşma yaptılar.¹⁵² Bedir Savaşı'ndan sonra Kaynuka oğulları Hz. Peygamber (sas) ile yapmış oldukları antlaşmayı ihlal ettiler.¹⁵³ Hz. Peygamber (sas) Kaynuka oğullarını uyarınca onlar, Hz. Peygamber'e (sas) kendilerinin savaş bilmeyen Araplar gibi değerlendirilmemelerini aksine savaşmayı iyi bildiklerini ve savaşmaları halinde bunu göstereceklerini söyleyerek meydan okudular.¹⁵⁴ Antlaşmadaki hükümlere aykırı bu tutumlarına rağmen kendilerine karşı herhangi bir sefer düşünülmemiştir.¹⁵⁵ Ancak tam bu gerginlik esnasında Müslüman bir kadının alışveriş yapmak amacıyla gittiği Kaynuka oğulları pazarındaki bir kuyumcuda, Kaynukalı bir Yahudi tarafından tacize uğraması bardağı taşıran son damla oldu. O sırada Kaynuka oğulları pazarında bulunan ve taciz haberini öğrenen Müslümanlardan bir adam hemen Müslüman kadına tacizde bulunan adamı öldürdü. Hz. Peygamber (sas) daha önce yapılan antlaşmanın ihlal edilmesi üzerine Kaynuka oğullarını kuşatma altına aldı ve kuşatma 15 gün sürdü.¹⁵⁶ Şiddetli muhasara altında kalan Kaynuka oğulları sonunda teslim oldular. Hz. Peygamber (sas), onları öldürmek istiyordu. Fakat Abdullah b. Übey, Hz. Peygamber'e (sas) gelerek Kaynuka oğullarının serbest bırakılması için ısrar etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas), Kaynuka oğullarını Medine'den sürerek cezalandırdı.¹⁵⁷ Kaynuka oğulları Yahudileri ile Müslümanlar arasında hicretin 2. senesinde Şevval ayının ortalarında (Nisan 624) meydana gelen¹⁵⁸ bu savaşa Müslümanların sancaktarlığını yapan Hz. Hamza da katılmıştı.¹⁵⁹

3.6. Uhud Gazvesi

Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler arasında yapılmış ikinci büyük savaş olan Uhud Gazvesi, hicretin 3. senesinin Şevval ayının yedinci gününde (24 Mart 625) meydana gelmiştir.¹⁶⁰

152 Vâkıdî, I, 176; Belazurî, I, 308; İbn Hibbân, s.156.

153 Vâkıdî, I, 176; Belazurî, I, 308.

154 Vâkıdî, I, 176; Belazurî, I, 308; Adnan Demircan, *Siyer*, İstanbul, Beyan yay., 2016, s. 400.

155 Arslantaş, s. 187.

156 Vâkıdî, I, 176-177; Belazurî, I, 308-309; Demircan, *Siyer*, s. 400.

157 İbn Hibbân, s.156; Demircan, *Siyer*, s. 400.

158 Vâkıdî, I, 176; İbn Sa'd, II, 26.

159 İbn Sa'd, II, 26.

160 Vâkıdî, I, 199; İbn Sa'd, II, 33; Belazurî, I, 311-312.

Hız. Peygamber (sas) müşriklerin kendi üzerlerine geldiklerini haber aldığında Müslümanları toplayarak ne yapılması gerektiğini onlarla tartıştı.¹⁶¹ Münafıkların da katıldığı bu toplantıda iki husus üzerinde duruldu: Ya Medine içinde kalınarak savunma tertibatı alınacak veya şehir dışında düşmanla karşılaşarak meydan savaşı yapılacaktır.¹⁶² Hız. Peygamber'in (sas) görüşü Medine içinde kalınarak savunma savaşı yapılması yönündeydi.¹⁶³ Hız. Peygamber'in (sas) amcası Hız. Hamza gibi bazı kahramanlar da meydan savaşı yapılması görüşünü benimsediler ve: "Ya Resûlallah! Eğer düşmanımızın karşısına çıkmazsak, onlar, bizim kendileriyle karşılaşmaktan korktuğumuzu zannederler. Bu da, onlara bize karşı cesaret kazandırmış olur. Yüce Allah, bizi Bedir Gazvesi'nde 300 kişilik bir toplulukla onlara karşı muzaffer kıldı. Bugün ise biz daha çok sayıda kişileriz!" dediler.¹⁶⁴ Çoğunluğun isteği meydan savaşı olunca, Hız. Peygamber (sas) de düşmanı Medine dışında karşılamaya karar verdi ve evine gidip zırhını giydi.¹⁶⁵

Uhud Gazvesi için toplanan müşriklerin sayısı 3000 kişi¹⁶⁶ Müslüman mücahidlerin sayısı ise 700 kişiydi.¹⁶⁷

Hız. Peygamber (sas) savaş başlamadan önce Abdullah b. Cübeyr'i 50 kişilik okçular birliğinin başına kumandan tayin etti ve onlara savaş ister leh-te, ister aleyhte olsun yerlerinden ayrılmamalarını emretti.¹⁶⁸

Hız. Peygamber (sas) ordusunu saf düzenine koyarken Hız. Hamza'yı en öne zırhsız askerlerin başına geçirdi.¹⁶⁹ Savaş mübareze şeklinde başladı. Kureyş ordusundan ileri atılan ordu sancaktarı Talha b. Ebi Talha'yı Hız. Ali, daha sonra meydana çıkan Osman b. Ebi Talha'yı da Hız. Hamza öldürdü.¹⁷⁰ Hız. Hamza, Osman b. Ebi Talha'yı öldürdükten sonra: "Ben Hacıları sulayanın oğluyum!" diyerek yerine geri döndü.¹⁷¹ Ondan son-

¹⁶¹ Vâkıdî, I, 209.

¹⁶² Sarıçam, s.170.

¹⁶³ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, II, 45.

¹⁶⁴ Vâkıdî, I, 210-211.

¹⁶⁵ İbn Hişam, III, 27.

¹⁶⁶ İbn Sa'd, II, 34; Belazurî, I,313; Taberî, II, 504-505; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, II, 46.

¹⁶⁷ İbn Sa'd, II, 38; Taberî, II, 504; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, II, 46.

¹⁶⁸ Beyhakî, III, 227; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, II, 47.

¹⁶⁹ Köksal, II, 73-74.

¹⁷⁰ Belazurî, I, 53-54.

¹⁷¹ Vâkıdî, I, 226-227; Köksal, II, 92.

ra savaş kızıştı. Hz. Hamza iki elinde iki kılıç tutuyor, Hz. Peygamber'in (sas) önünde: "Ben Allah'ın arslanıyım!" diyerek, önüne arkasına döne döne müşriklere kılıç vuruyordu.¹⁷² Hz. Hamza, Hz. Ali, Ebu Düçane ve mücahidler, kılıçlarını sıyırıp müşriklerin saflarına daldılar. Hz. Hamza Vahşi'nin dediği üzere, karşılaştığı herkesi tepeliyor, kılıçtan geçiriyor, dokunduğu hiçbir şeyi sağ bırakmıyordu.¹⁷³

Savaşın ilk aşamasında düşman yirmiden fazla ölü verdi. Sancaktarlar öldürülüp sancak yere düşünce müşrikler kaçışmaya başladılar. Müslümanlar peşlerine düştüler. Savaş Müslümanlar tarafından kazanılmış görünüyordu. Abdullah b. Cübeyr'in idaresindeki okçular düşmanın bozulduğunu ve Müslümanların galip geldiğini görünce yerlerini terk ettiler. Bunu gören Halid b. Velid Ayneyn tepesinin doğusundan Müslüman ordusunun arkasına sarktı Müslüman askerler üzerine ani bir baskın yaptı. Bunu gören Kureyş ordusu da geri dönerek Müslümanlara saldırdı. Önden ve arkadan yapılan iki hücumdan dolayı iki ateş arasında kalan Müslümanlar paniğe kapıldılar ve savaş düzenleri bozuldu.¹⁷⁴ Bazı Müslümanlar kaçtılar. Hz. Peygamber (sas) ve ashabından 14 kişi ise sebat etti.¹⁷⁵

3.6.1. Şehadeti

Uhud Savaşı'nda çok sayıda Müslüman şehit oldu. Bunlar arasında Hz. Hamza da bulunmaktadır. Hz. Hamza'yı Habeşli Vahşi b. Harb şehit etmiştir.¹⁷⁶ Vahşi'ye Hz. Hamza'yı nasıl şehit ettiği sorulduğunda Vahşi, o olayı şöyle anlatmıştır:

"Ben Cübeyr b. Mut'im'in kölesiydim.¹⁷⁷ Amcası Tuayme b. Adıyy Bedir Savaşı'nda öldürülenler arasındaydı. Kureyş ordusu, Uhud'a hareket ettiğinde Cübeyr bana: 'Şayet amcama karşılık Muhammed'in amcası Hamza'yı öldürürsen, özgürlüğüne kavuşacaksın' dedi. Ben de onlarla bera-

¹⁷² İbn Sa'd, III, 11.

¹⁷³ Köksal, II, 97.

¹⁷⁴ İbn Sa'd, II, 39; Sarıçam, s. 172-173.

¹⁷⁵ İbn Sa'd, II, 39-40.

¹⁷⁶ İbn Sa'd, III, 9.

¹⁷⁷ Bazıları Vahşi'nin Haris b. Amir b. Nevfel'in kızının kölesi olduğunu söyler ve Hz. Hamza'nın öldürülmesini Vahşi'den isteyen Haris'in kızının olduğunu rivayet ederler. (Vâkıdî, I, 285).

ber yola çıktım. Habeşli olduğumdan, mızrağı Habeşlilerin atışı gibi atardım ve hedefi de tuttaramadığım çok az olurdu.

İki ordu karşılaştığında Hamza'yı aramak için çıktım ve nihayet onu bir topluluğun içinde gördüm. Kül renginde bir deve gibiydi. Kılıcıyla düşmana öyle bir hücum ediyordu ki, hiçbir şey önünde duramıyordu. Onu öldürmek için hazırlanıyordum. Bana yaklaşması için bir ağacın veya taşın arkasına gizlendim. Fakat bu arada Siba b. Abdül-Uzza benden önce ona doğru gitti. Hamza onu görünce kendisine: 'Ey kadın sünnetçisi olan kadının oğlu!¹⁷⁸ Gel bana doğru.' dedi ve ona hemen bir darbe indirdi. Darbeyi öyle hızlı yaptı ki insan başının gövdesinden ayrıldığını fark edemezdi.

Hamza onu boğazlarken mızrağımı salladım ve hedefe isabet ettireceğimi kestirince üzerine fırlattım. Mızrak göbeği ile kasığı arasına saplandı ve iki bacağından arasından dışarı çıktı. O haliyle bana hücumu geçmek istedi ise de yere yığılıp kaldı. Ölünceye kadar dokunmadan bekledim. Sonra gidip mızrağımı alıp karargâha döndüm ve orada oturdum. Zaten başka birini öldürmeme gerek kalmadı. Onu da özgürlüğüme kavuşmak için öldürdüm. Mekke'ye gelince azad edildim ve orada ikamet ettim. Resûlullah (sas) Mekke'yi fethedince Taif'e kaçtım ve orada kaldım. Taifliler, Müslüman olduktan sonra Medine'ye Resûlullah'ı (sas) görmeye geldim. Resûlullah'ın (sas) huzuruna girince hemen kelime-i şehadet getirdim. Resûlullah (sas), beni görür görmez 'Sen Vahşi misin?' dedi. Ben de 'Evet, ey Allah'ın Resûlü!' diye cevap verdim. Bana: 'Otur şuraya ve bana Hamza'yı nasıl öldürdüğünü anlat!' dedi. Ben de Resûlullah'a (sas) olayı anlattım. Sözlerim bitince Resûlullah (sas), bana: 'Yazık sana! Kaybol karşımdan. Seni görmek istemiyorum.' dedi.¹⁷⁹ Bunun üzerine Resûlullah'ın (sas) beni herhangi bir yerde görmemesi ve bana rastlamaması için kenarlardan yürüyordum. Bu kaçışım Resûlullah'ın (sas) vefatına kadar devam etti.

Müslümanlar, Yemame hükümdarı Müseylemet'ül-Kezzab'a karşı savaş

¹⁷⁸ Siba'nın annesi kadın sünnetçiydi. Araplar, bir kimseyi suçlamak ve kınamak için –annesi sünnetçi olmasa dahi- bu ifadeyi kullanırlardı. (Muhammed Yusuf Kandehlevî, *Hayatü's-Sababe Hz. Peygamber ve Ashabının Yaşadığı İslamiyet*, çev. CengizYağcı-Mehmet Karabulut, İstanbul, Huzur Yay., 2004, c. II, s. 17; 3. dipnottan naklen).

¹⁷⁹ Bu durum Hz. Peygamber'in (sas) hayatında nadir görülen bir davranıştır ve aynı zamanda onun amcası Hz. Hamza'yı ne kadar çok sevdiğinin bir işaretidir. (Apak, *Ashâb-ı Kiram*, s.91).

açınca ben de Hamza'yı öldürdüğüm mızrağı yanıma alarak onlarla beraber sefere çıktım. İki ordu karşı karşıya gelince elinde kılıcıyla ayakta duran Müseyleme'yi gördüm. Oysa onu daha önce tanımıyordum. Bir taraftan ben diğer taraftan Ensardan biri Müseyleme'yi öldürme hazırlığı içerisindeydik. İkimiz de onu öldürmeyi hedefliyorduk. Mızrağımı salladım ve hedefe isabet ettireceğimi kestirince üzerine fırlattım. Mızrağım hedefini bulmuştu. Ensar'dan olan kişi de hemen ona doğru koşarak bir kılıç darbesi vurdu. Hangimizin onu öldürdüğünü Allah daha iyi bilir. Hamza'yı öldürmekle insanların en hayırlısını öldürmüş oldum. Resûlullah'ın (sas) vefatından sonra Müseyleme'yi öldürmekle de insanların en kötüsünü öldürmüş oldum”¹⁸⁰

Hiz. Hamza'yı şehit eden Vahşi b. Harb'e içki içtiği için birçok kez had cezası uygulandı ve en sonunda divandan çıkarıldı. Bu yüzden Hiz. Ömer şöyle demiştir: “Anladım ki Allah Hamza'nın katilini rahat bırakmayacak.”¹⁸¹

Hind bt. Utbe b. Rebî'a, Uhud günü savaşan müşrik kuvvetlerin aralarına kadar geldi. Bedir savaşı bölümünde Hiz. Hamza'nın Şeybe b. Rebia'yı Hiz. Ali'nin de Velid b. Utbe'yi öldürdüğünü daha sonra Hiz. Hamza ve Hiz. Ali'nin birlikte Ubeyde b. Haris'e yardım edip Utbe b. Rebia'yı öldürdüğünü aktarmıştı. Utbe, Hind'in babası Şeybe amcası Velid de kardeşiydi. Bu yüzden Hamza b. Abdülmuttalib'i eline geçirirse mutlaka onun ciğerini yiyeceğine dair yemin etmişti.¹⁸²

Vahşi b. Harb, Hiz. Hamza'yı öldürdü ve karnını yardı. Onun karaciğerini alıp Hind bt. Utbe b. Rebî'a'ya götürdü. Hind, ciğeri ağzında çiğnedi fakat onu yiyemedi ve dışarı attı. Bu haber, Resûlullah'a (sas) ulaştığında şöyle buyurdu: “Allah, Hamza'nın etinden bir şeyi tatmayı cehenneme ebediyen haram kılmıştır” Daha sonra Hind bt. Utbe b. Rebî'a Hiz. Hamza'nın cesedinin yanına geldi ve Hiz. Hamza'ya müsle¹⁸³ yaptı.¹⁸⁴ Hind bt. Utbe b. Rebî'a, Hiz. Hamza'nın organlarından kestikleri ile iki bilezik, iki kolye, iki tane de halhal yaptı ve bu şekilde Mekke'ye geldi.¹⁸⁵

¹⁸⁰ İbn Hişam, III, 34-35-36; İbn Kesir, V, 363-364; Kandelevi, II, 16-17.

¹⁸¹ İbn Kesir, V, 366-367.

¹⁸² İbn Sa'd,, III, 11.

¹⁸³ Müsle: Göz oymak, kulak-burun kesmek, iç organlarını kesip almak gibi gayr-i insani yapılan işkence ve ceza. (Kandelevi, II, 15, 4. dipnottan naklen).

¹⁸⁴ İbn Sa'd,, III, 9.

¹⁸⁵ İbn Sa'd,, III, 9.

3.6.2. *Techiz ve Tekfîni*

Müşrik ordusu Uhud'dan çekilip gittikten sonra, başta Hz. Peygamber (sas) olmak üzere, Müslümanlar şehitlerin yanına gittiler.¹⁸⁶ Hz. Peygamber (sas): “Hz. Hamza'nın öldürüldüğü yeri kim gördü?” diye sordu. Bir adam, “Ben gördüm ey Allah'ın Resûl'ü” diyerek Hz. Hamza'nın şehit olduğu yeri gösterdi.

Hz. Peygamber (sas), Hz. Hamza'nın şehit edildiği yerde onun başucunda durdu. Hz. Hamza'ya müsle yapıldığını gördü ve çok üzüldü. Bu durum karşısında ağlayarak şöyle dedi: “Allah'ın rahmeti senin üzerine olsun! Gerçekten seni bildim bileli akrabaları çok ziyaret eden, bolca hayır işleyen bir kişiydin. Senden sonra gelenler şayet sana üzülmese idi Allah seni değişik ruhlardan diriltinceye kadar seni burada bırakmayı arzu ederdim”¹⁸⁷ Bir başka rivayette Hz. Peygamber (sas), amcası Hz. Hamza'ya müsle yapıldığını gördüğünde onun şöyle dediği rivayet edilir: “Şayet Safiyye¹⁸⁸ gönlünde bir üzüntü hissetmeyecek olsaydı ya da benden sonra uyulacak bir sünnet olmasından çekinmeseydim,¹⁸⁹ kıyamet günü kuşların ve yırtıcı hayvanların midelerinden toplayıp diriltinceye kadar onu açıkta bırakacaktım.¹⁹⁰ Allah'a yemin olsun ki, senin yerine onlardan yetmiş kişiye¹⁹¹ müsle yapmak benim boynumun borcudur.”¹⁹² Müslümanlar, Hz. Peygamber (sas)'in üzüntüsünü ve amcasına yapılanları görünce: “Allah'a yemin olsun ki, Allah bizi onlara üstün kılsa onlara hiçbir Arab'ın hiçbir Arab'a yapmadığı müsleyi yaparız” dediler.¹⁹³

Yüce Allah bu konuda Hz. Peygamber'in (sas) ve ashâbının görüşleri ile ilgili olarak Nahl Sûresinin sonundaki şu ayetleri indirdi:¹⁹⁴ “*Eğer ceza vermek isterseniz size yapılanın aynıyla mukabele edin. Sabrederseniz and olsun ki*

¹⁸⁶ Vâkıdî, I, 309.

¹⁸⁷ İbn Sa'd, III, 12.

¹⁸⁸ Daha önce Safiyye ile Hz. Hamza'nın anne-baba bir kardeş olduklarını söylemiştik.

¹⁸⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, II, 54.

¹⁹⁰ İbn İshak, s.344; Vâkıdî, I, 289; İbn Sa'd, III, 13.

¹⁹¹ Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in (sas) 30 kişiye müsle yapacağını söylediği aktarılır. (İbn İshak, s.344; Zehebî, *Siyer*, II, 179).

¹⁹² İbn Sa'd, III, 13.

¹⁹³ İbn İshak, s.344.

¹⁹⁴ İbn İshak, s.344.

bu, sabredenler için daha iyidir"¹⁹⁵ Bunun üzerine Hz. Peygamber (sas) yemininden dolayı kefarete verdi ve af yolunu tercih edip sabretti ¹⁹⁶ ve müslileyi de yasakladı.¹⁹⁷

Hz. Hamza şehit edildiğinde kardeşinin başına gelenleri bilmeyen Safiyye onu aramaya başladı. Bu sırada yeğeni Hz. Ali ve oğlu Zübeyr b. Avvam¹⁹⁸ ile karşılaştı. Hz. Ali, Zübeyr'den annesine Hz. Hamza'nın durumunu bildirmesini istedi. Fakat Zübeyr bunu kabul etmeyip Hz. Ali'den halasına durumu onun bildirmesini istedi. Safiyye "Hamza'nın durumunu sorduğunda onlar da bilmediklerini söylediler. Hz. Peygamber (sas) oraya geldi.¹⁹⁹ Safiyye, Hz. Peygamber'e (sas) kardeşinin nerede olduğunu sordu ve onu görmeden dönmeyeceğini bildirdi.²⁰⁰ Hz. Peygamber (sas) Safiyye için: "Onun aklını kaybetmesinden korkuyorum" dedi ve elini göğsünün üzerine koyup ona dua ettikten sonra kardeşini görmesine müsaade etti. Safiyye kardeşini görünce, "*İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciun (Biz Allah'ın kuluyuz ve O'na dönücüleriz)*" dedi ve ağladı.²⁰¹ Safiyye ağlayınca Resûlullah da (sas) ağladı ve "Senin başına gelenler gibi bir musibet ebediyen başıma gelmeyecek" dedi. Sonra Resûlullah (sas), "Müjdeler olsun size! Cebrail geldi ve bana Hamza'nın yedi gök ehlinin arasında, 'Allah ve Resûlü'nün arslanı' olarak yazılmış olduğunu söyledi."²⁰²

Safiyye'nin Uhud'a gelip kardeşi Hz. Hamza'nın cesedini görmek istemesi ile ilgili bir rivayet de şöyledir: Hz. Safiyye, Hz. Hamza'ya ne yapıldığını görmek için Uhud'a gelmişti. Hz. Peygamber (sas) oğlu Zübeyr b. Avvam'dan annesini karşılamasını ve geri çevirmesini istedi. Çünkü kardeşine yapılanları görmesini istemiyordu. Zübeyr annesini karşılayıp ona Hz. Peygamber'in (sas) emrini bildirip geri çekilmesini isteyince, Safiyye: "Niçin geri çevrileceğim? Zaten kardeşime müslle yapıldığından habe-

¹⁹⁵ Nahl 16/126.

¹⁹⁶ İbn Sa'd, III, 12; İbn 'Abdilber, s. 135-136; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, II, 67; İsfehâni, II, 678-679.

¹⁹⁷ İbn İshak, s.345.

¹⁹⁸ Zübeyr b. Avvam, Hz. Safiyye'nin oğluydu. Yani hem Hz. Peygamber'in (sas) hem Hz. Ali'nin halasının oğluydu. (İbn Sa'd, X, 41).

¹⁹⁹ İbn Sa'd, III, 12.

²⁰⁰ Vâkıdî, I, 289.

²⁰¹ İbn Sa'd, III, 12-13.

²⁰² Vâkıdî, I, 290.

rim var. Bu ona Allah yolunda yapılmış bir şeydir. Biz buna razıyız. Bunun mükâfatını Allah'tan bekleyeceğim ve inşallah buna sabırla katlanacağım” dedi. Zübeyr bunu Hz. Peygamber'e (sas) haber verince Hz. Peygamber (sas): “Öyleyse, onu serbest bırakabilirsin” dedi. Safiyye Hz. Hamza'ya gidip cesedine baktı ve: “*İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciun*” dedi. Hz. Hamza için Allah'tan rahmet ve mağfiret diledi.²⁰³

Şehitleri toplattıran Hz. Peygamber (sas), onların cenaze namazını kıldırdı. Hz. Peygamber'in (sas) şehitler içerisinde namazını kıldırıldığı ilk kişi Hz. Hamza'ydı. Hz. Peygamber (sas) dokuz kişiyi Hz. Hamza'nın yanına koyup onların üzerine yedi defa tekbir getirdi. Bazen dokuz bazen beş tekbir getirdiği de oluyordu. Şu var ki, Hz. Peygamber (sas), tekbirlerin tek olmasına dikkat ediyordu. Sonra o dokuz kişi kaldırılıyor, Hamza orada bırakılıyordu. Tekrar dokuz kişi getiriliyor ve onların cenaze namazını kılmak üzere tekbir alıyordu. Bu durum onların hepsinin cenaze namazını kılınca ya kadar devam etti. Böylece Hz. Peygamber (sas), Uhud şehitlerinin cenaze namazlarını onar onar kıldırdı ve her on kişiyle beraber Hz. Hamza'nın namazını da kıldı.

Hz. Hamza'nın cenaze namazı ile ilgili başka bir rivayet şöyledir: Hz. Peygamber (sas), Hz. Hamza'yı musallaya koyup onun cenaze namazını kıldırdı. Ensâr'dan bir adam getirilip onun yanına konuldu. Onun da namazını kıldırtıktan sonra o kişi kaldırıldı, Hz. Hamza orada bırakıldı. Sonra bir başkası getirildi, Hz. Hamza'nın yanına konuldu. Hz. Peygamber (sas) onun da namazını kıldıktan sonra adam kaldırıldı; fakat Hz. Hamza yine orada bırakıldı. Başka biri getirildi. Bu durum onun yetmiş kişinin namazını kıldırmasına kadar devam etti. Böylece o gün Hz. Peygamber (sas), Hz. Hamza için yetmiş kez cenaze namazı kılmış oldu.²⁰⁴ Ayrıca Hz. Hamza için yetmiş iki kez cenaze namazı kılındığı da aktarılmıştır.²⁰⁵

Uhud günü şehitler çok onları örtecek örtü ise azdı. Bir kişi, iki veya üç kişi ile birlikte aynı örtü ile örtülüyordu. İki veya üç kişi tek bir kabre konuyordu. Hz. Peygamber (sas) hangisinin daha çok Kur'ân ezberlediğini so-

²⁰³ İbn Hişam, III, 60; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, II, 54-55; Köksal, III-IV, 561-562.

²⁰⁴ Vâkıdî, I, 310-311; İbn Sa'd, III, 9-10-13-14.

²⁰⁵ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Gabe*, II, 70.

ruyor ve onlardan Kur'ân'dan en çok ezberi olana öncelik tanıyıp onu kabre koyuyordu.²⁰⁶

Hız. Hamza'yı bir hırka ile örttüler. Onunla başını örttükleri zaman ayakları dışarıda kalıyordu, ayaklarını örttükleri zaman yüzü açılıyordu.²⁰⁷ Hız. Peygamber (sas) başını kaldırıncı, arkadaşlarının ağladıklarını gördü ve onlara ağlamalarının sebebini sordu. Onlar: "Ya Resûlallah! Bugün amcanın cenazesini örtmeye yetecek tek parçalık bir örtü bile bulamıyoruz" dediler."²⁰⁸ Hız. Peygamber (sas) onlara, Hız. Hamza'nın yüzünün örtülmesini ve ayaklarının üzerine de izhir denilen kokulu bir ot konulmasını emretti.²⁰⁹ Hız. Hamza Abdullah b. Cahş'ın dayısıydı ve ikisi aynı kabre defnedildi.²¹⁰

Hız. Peygamber (sas) Uhud'dan döndüğünde Abdüleşhel oğullarına uğradı. Onların kadınları ölüleri üzerine ağlıyorlardı. Hız. Peygamber (sas) buyurdu ki: "Fakat Hamza'nın ağlayanları yok."²¹¹ Sa'd b. Mu'âz bu durumdan haberdar olunca kabilesinin bütün kadınlarını Hız. Peygamber'in (sas) evine getirip onlara Hız. Hamza'ya ağlamalarını emretti. Onlar da ağladılar. Hız. Âişe dedi ki: "Biz de çıktık onlarla beraber ağladık. Biz ağlarken Resûlullah (sas) uyudu. Sonra uyanıp yatsı namazını kıldı. Biz ağlarken o tekrar uyudu. Sonra uyandı ve ağlama sesini duydu ve şöyle dedi: "Onlar şimdiye kadar burda mıydılar? Onlara söyleyin gitsinler." Sonra onlara, eşlerine ve çocuklarına dua etti ve ertesi sabah ağlamayı kesin bir şekilde yasakladı."²¹²

Hız. Hamza'nın cesareti, savaşçılığı ve güçlü şahsiyeti, şehid edilmesinden sonra destanlaşmaya başlamıştır.²¹³ Bununla beraber İslam edebiyatındaki kahramanlık hikâyelerinin önemli bir kısmı Hız. Hamza'nın şahsiyeti etrafında teşekkül etmiş; Araplar, Acemler ve Türkler arasında büyük bir şö-

²⁰⁶ İbn Sa'd, III, 13; İbnü'l-Esir, *Üsdül-Ğabe*, II, 70; Zehebî, *Siyer*, II, 177.

²⁰⁷ İbn Sa'd, III, 13; İbnü'l-Esir, *Üsdül-Ğabe*, II, 70.

²⁰⁸ İbn Sa'd, III, 13.

²⁰⁹ İbn Sa'd, III, 13; İbnü'l-Esir, *Üsdül-Ğabe*, II, 70.

²¹⁰ İbn Sa'd, III, 9; İbnü'l-Esir, *Üsdül-Ğabe*, II, 70.

²¹¹ Zehebî, *Siyer*, II, 174.

²¹² İbn Sa'd, III, 15-16.

²¹³ Nurettin Albayrak, *Hamzanâme*, *DİA*, c. XV, s. 516.

ret kazanmıştır.²¹⁴ Müslüman milletlerin edebiyatlarında Hz. Hamza'nın adıyla anılan bu kahramanlık hikâyeleri, Araplar arasında *Sîretü Hamza*, *Esmârü'l-Hamza*; İranlılar'da *Kışsa-i Emir Hamza*, *Kitâb-ı Rümüz-ı Hamza*, *Destân-ı Emir Hamza*; Türkler'de *Hamzanâme* olarak bilinmektedir.²¹⁵

Hz. Peygamber'in (sas) çok sevip saydığı, maddi ve manevi desteklerine mazhar olduğu ve genelde İslam'a ve Müslümanlara kılıcı ile yardım eden Hz. Hamza, yaşadığı dönemde savaşlarda komutanlık ve sancaktarlık yapmış ancak ilmî ve idarî faaliyetlere katılmamış, bu yüzden kaynaklarda hakkında fazla bilgi yer almamıştır. Hz. Hamza İslam'ın erken dönemlerinde vefat ettiğinden onun hadis rivayetlerine pek tesadüf edilmez. Ancak şu mealde bir hadis rivayet ettiği söylenir: "*Allah'ım! Senden ism-i a'zamın ve rızayı ekberin hürmetine istekte bulunuyorum*" şeklindeki duaya devam ediniz."²¹⁶

*Hz. Hamza'nın türbesinin Abbasi Halifesi Nasır-Lidinillah'ın (1180-1225) annesi tarafından yaptırıldığı rivayet edilir. Türbenin yanına daha sonraki dönemlerde meşid ve kütüphane yapılmış. Osmanlılar zamanında buranın bakımına itinâ gösterilmiştir. Bölgenin yönetimi Osmanlıların elinden çıktıktan sonra türbe ve çevresindeki bütün yapılar yıkılmıştır.*²¹⁷

SONUÇ

Hz. Peygamber (sas) ile Hz. Hamza, amca-yeğen olmanın yanı sıra Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe'den birlikte süt emmelerinden dolayı aynı zamanda sütkardeşiler. Ayrıca Hz. Peygamber'in (sas) bakımını annesi Amine'nin vefatından sonra tamamen dedesi Abdülmüttalib üstlemişti. Bu yüzden Hz. Hamza ile Hz. Peygamber'in (sas) çocukluk günleri Abdülmüttalib'in vefatından Hz. Peygamber'in (sas) amcası Ebû Talib'in himayesine geçtiği süreye kadar birkaç yıllığına da olsa aynı evde geçmişti.

Yaşça akranı olması dolayısıyla çocukluk ve gençlik yıllarını Hz. Peygamber (sas) ile birlikte geçiren Hz. Hamza, Hz. Peygamber'in (sas) en büyük destekçilerinden biri olmuştur. Nitekim bir gün Ebu'l-Hakem Amr

²¹⁴Lütfi Sezen, *Halk Edebiyatında Hamzanâmeler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay., 1991, s.20.

²¹⁵Albayrak, *Hamzanâme*, *DİA*, c. XV, s. 516.

²¹⁶Algül, "Hamza", *DİA*, XV, 502; Apak, *Ashab-ı Kiram*, s.91.

²¹⁷Algül, "Hamza", *DİA*, XV, 502.

b. Hişam'ın Hz. Peygamber'e (sas) sövüp saydığını ve eziyet ettiğini haber alan Hz. Hamza, bunun hesabını Ebu'l-Hakem Amr b. Hişam'a çok sert bir şekilde sormuş ve akabinde Müslüman olmuştur.

Hz. Hamza'nın Müslüman olması, Hz. Peygamber'i (sas) güçlendirdi ve çok sevindirdi. Hz. Hamza'nın Müslüman olmasıyla Kureyşliler, Hz. Peygamber'in (sas) güç ve kuvvet kazandığını, Hz. Hamza'nın onu (sas) koruyacağını anladılar ve ona (sas) karşı yapmış oldukları bazı hareketlerden vazgeçtiler.

Akrabalık hukukunu gözetemeyen, mert ve titiz bir insan olan Hz. Hamza Uhud Savaşı'nda şehit edilene kadar birçok savaşa katılmış bu savaşlarda komutanlık ve sancaktarlık gibi görevler üstlenmiş ve katıldığı savaşlarda büyük başarılar göstermiştir. Hz. Hamza, Uhud Savaşı'nda dillere destan olacak şekilde bir kahramanlık gösterip İslamiyet uğruna kendi hayatını hiçe sayarken savaşın bütün tekniklerini kullanmış, o günün gazileri ve daha sonra hak yolunda savaşıcak bütün gaziler için cesaret ve kahramanlık örneği olmuş, gazi ve şehidler için piri sayılmıştır. Kısacası, Hz. Peygamber'in (sas) en hayırlı amcam dediği Hz. Hamza, Müslüman olduktan sonra Allah ve Resûl'ünün rızasını kazanmak için elinden geleni yapmıştır ve en sonunda bu uğurda canını seve seve feda etmiştir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Nurettin, "Hamzanâme", *DİA*, c. XV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- ALGÜL, Hüseyin, "Hamza", *DİA*, c. XV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- APAK, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi (Hz. Muhammed s.a.v. Dönemi)*, 1. Baskı, İstanbul: Ensar Yayınları, 2006.
- _____, *İslam'ın Örnek Şahsiyetleri Ashab-ı Kiram*, 1. Basım, İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- ARSLANTAŞ, Nuh, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER) Yayınları, 2016.
- AVCI, Casim, "Kaynuka", *DİA*, c. XXV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

- el-BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahya b. Cabir (279/892), *Ensâbu'l-Esrâf*, thk. Muhammed Hamidullah, I-XIII, Mısır: Dâru'l-Maarif, t.y.
- BEYHAKÎ, Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyin (ö.458/1066), *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetu Ahvali Sahibi's-şeria*, tşk. Abdü'l-Mu'ti Kal'acı, 1.Baskı, I-VII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- BOZKURT, Nebi, "İs Seriyesi", *DİA*, XXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- DEMİRCAN, Adnan, *Nebevi Direniş Hicret*, İstanbul: Beyan yayınları, 2000.
- _____, *Siyer*, İstanbul: Beyan yayınları, 2016.
- FAYDA, Mustafa, "Ebvâ", *DİA*, X, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- İBN 'ABDİLBER, Ebü 'Umer Yûsuf b. Abdullah b. 'Abdîlber el-Kurtubi en-Nemeri (ö.463/1071), *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Adil Mürşit, 1. Baskı, Amman: Dâru'l A'lam, 2002.
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. b. Abdulvahid eş-Şeybani el-Cezeri (630/1232), *el-Kâmil Fî't Tarih*, thk. Ebi'l Fida' Abdullah el- Kadi, 1. Baskı, I-XI, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l İlmiyye, 1987.
- _____, *Üsdu'l ğabe fî Ma'rifeti's-Sahabe*, thk. ve tşk. eş-Şeyh Ali Muhammed Mua'vviz- eş-Şeyh Adil Ahmed Abdu'l-Mevcuz, I-VIII, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y..
- İBN HABİB, Ebi Ca'fer Muhammed b. Habib b. Ümeyye b. Amr el-Haşimi el-Bağdadi (ö.245/859), *Kitabül-Muhabber*, tsh. İlze Lichtenstadter, y.y., Dâru'l-Afaki'l-Cedide, t.y..
- İBN HACER, Ebi Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali el-Kenani el-Askalanî el- Mısırî (852/1449), *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*, I-IX, Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, t.y..
- İBN HİBBÂN, Ebü Hâtim Muammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimi el-Büstî es-Sicistânî (ö.354/965), çev. Harun Bekiroğlu, 1. Basım, Ankara; Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdulmelik (218/883), *Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam Tedmuri, I-IV, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l Arabi, 1990.
- İBN İSHAK, Muhammed b. İshak b. Yesâr (ö. 151/768), *Siretü İbn İshak*, thk. Ahmed Ferid el-Müzeydiyyi, 1.Baskı, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l İlmiyye, 2004.

- İBN KESİR, Ebu'l Fida İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşiyi ed-Dimeşki (774/1372), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, thk. Abdullah b. Abdi'l Muhsin et-Türki, 1. Baskı, I-XXI, y.y.: Hicr Yayınları, 1997.
- İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd b. Muni' ez-Zühri (230/845), *et-Tabakâtül-Kübra*, thk. Ali Muhammed Amr, 1.Baskı, I-XI, Kahire: Mektebetu'l-Hanci, 2001.
- İBN SEYYİDİNÂN, Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Seyyidinnâs el-Ya'murî (ö. 734/1333), *Uyûnü'l-Eser fi Fünûni'l-Megazi ve's- Şemâil ve's-Siyer*, thk. Muhammed el-İd el-Hatravi-Muhyiddin Meto, I-II, Medine: Mektebetu Daru'l-Tuni, t.y..
- İSFAHÂNÎ, Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmet b. İshak b. Mihran el-İsfehâni (430/1038), *Ma'rifetüs-Sahabe*, thk. Adil b. Yusuf el-Aziz, 1. Baskı, I-VII, Riyad: Dâru'l- Vatani li'n-neşr, 1998.
- KANDEHLEVÎ, Muhammed Yusuf, *Hayatüs-Sahabe Hz. Peygamber ve Ashabının Yaşadığı İslamiyet*, çev. Cengiz Yağcı-Mehmet Karabulut, I-IV, İstanbul: Huzur Yayınları, 2004.
- KASTALLANÎ, Ahmed b. Muhammed (ö. 923/927), *el-Mevahibül-Ledünniyye bi'l-Minebi'l-Muhammediyye*, çev. Şair Abdalbaki, I-II, İstanbul: Hisar Yayınları, 1984.
- KAYA, Eyyüp Said, "Muâhât", *DİA*, XXX, y.y.: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, t.y..
- KÖKSAL, Mustafa Asım, *İslam Tarihi: Hz. Muhammed Aleyhisselam ve İslamiyet*, I-XII, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1981.
- MAHMUDOV, Elşad, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Yayınları, 2010.
- EL-MAKDİSÎ, Cemaleddin Yusuf b. Hasan b. Abdulhadi, *eş-Şeceretun-Nebeviyye Fi Nesebi Hayri'l-Beriyye (s.a.s.)*, şerh ve tlk. Ahmet Selahaddin, 1.Baskı, Kahire: Daru Hira', 1997.
- MEVDUDÎ, Seyyid Ebu'l 'Alâ Mevdudî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hayatı*, çev. Ahmed Asrar, 3. Basım, I-III, İstanbul: Pınar Yayınları, 1992.
- ÖNKAL, Ahmet, "Hicret", *DİA*, XVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.

- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 2. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- SEKİZLİ, H. Ahmet, "Abdülmuttalib", *DİA*, XVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- SEZEN, Lütfi, *Halk Edebiyatında Hamzanâmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Şulul, Kasım, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, 3. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- ŞÜKRÜLLAH EFENDİ, *Behçetü't Tevârih (Tarih'in Aydınlığında)*, Thk. ve çev. Hasan Almaz, 1. Basım, İstanbul: Mostar Yayınları, 2010.
- ET-TABERÎ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (ö. 310/922), *Taribu'l Umem ve'l-Muluk*, thk. Muhammed Ebu Fazl İbrahim, 2. Baskı, I-XI Mısır: Daru'l-Maarif, t.y.
- TEKİN, Ahmet, *Peygamberimiz'in Yol Arkadaşları*, İstanbul: Kalam Yayınları, 2006.
- EL-VAKİDÎ, Muhammed b. Ömer (ö. 207/822), *Kitâbü'l-Megazî*, thk. Marsden Jones, 3. Baskı, I-II, Londra: Oxford University, 1966.
- ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1348), *Siyeru A'lamî'n Nübela*, thk. Şuayb el-Arnâvut- Hüseyin el-Esed, 3.baskı, I-XXV, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1985.
- _____, *Tecridu Esmâ'is-Sabâbe*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Maârif, t.y.